

Благота МРКАИЋ*

ИСТОРИЈСКО КАО НАДАХНУЋЕ И УМЈЕТНИЧКА ВИЗИЈА (ТРАНСПОЗИЦИЈА) У ЛАЛИЋЕВОМ РОМАНУ *РАТНА СРЕЋА*

Сажетак: Михаило Лалић се у роману *Рајна срећа* надахњује историјском тематиком и у интерферирању са фикционалним трансформише је и у стваралачку и значењску битност. На тај начин остварује своју умјетничку визију и иновира романескуну технику.

Логику историјских догађаја не даје у њиховој „стратешкој, политичко-дипломатској равни”, већ их у првом реду сагледава у „психолошкој и идејној пројекцији”. Историјско се тако остварује као полифони израз сложене природе људског чина који се доживљава и вреднује превасходно са моралистичке тачке гледишта. На тај начин се успоставља хијерархија етичких принципа и норми и остварује се романескно јединство класичног и модерног.

Кључне ријечи: *историјска тематика, стваралачко надахнуће, умјетнички шрејман, вишезначност, машијовијо и фикционално, моралистичко гледиште, стваралачки постојци, читалачка синоја.*

1

Михаило Лалић је врло рано подстакнут, а касније у књижевном раду надахнут и усмјерен, различитим животним факторима и стваралачким изазовима да историјску грађу у великој мјери користи, да на њој вјешто заснива већину књижевних дјела и да формира своју богату и значајну умјетничку визију. Историјско као „ирадијацијско језгро” се инспиративно и постепено шири на његова дјела и помаже читаоцу да препозна ауторску поседност и да их јаче доживљава и потпуније и дубље спознаје.

* Проф. др Благота Мркајић, редовни професор (у пензији), Филозофски факултет Никшић

У обухватном и неисцрпном асоцијативном спектру Лалић селектира и кристалише своје умјетничке истине које се на различите начине и у различитом степену поклапају са изворним историјским, или пак намјерно или ненамјерно одступају, или се дистанцирају од њих. У таквом приступу неке познате историјске компоненте (вријеме, простор, догађај, ликови, идеје и друге) се истичу, бивају лако препознатљиве и служе одређеној пишневој тези, док се неке као акциденталне дјелимично користе или потпуно маргинализују.

Другачије од историјског казивања, које се у складу са својом природом у историјским дјелима класификује и систематизује на аутентичним и добро провјереним историјским чињеницама и њиховој корелативности, подаци из историјских извора у структури Лалићевих дјела се користе у складу са романескним контекстом слободно и махом као подаци.

2

У роману *Рајна срећа* Лалић, дакле, не трага као историчар за историјским чињеницама, за њиховом научном утемељеношћу и истинитошћу, већ се од њих стваралачки еманципује и углавном их користи и обликује спонтано и у духу својих естетских критеријума супстантивизира их у „људску битност”. У овом, према суду критике егзистенцијалном роману, који је по својој занимљивој структури и вишезначности отворен за комплекснији умјетнички третман и критичко вредновање, историјско, као категорија прошлог, садржи се у мемоарима и дневничким записима главног наратора Пеја Грујовића, у којима својом богатом информативношћу и идејама тежи поучности. Аутор тако на различите начине дотиче своју садашњост и упућује на будућност која обично поприма карактер „регулативне идеје”.¹

Коришћење историјских сегмената, преузетих из ужих или ширих временских и просторних оквира, врши се махом преко пишневих моралних назора, односно његовог властитог угла гледања на задату тематику. На тај начин се препознаје Лалићева самосвојност и тражи кључ за разумијевање његовог дјела. Историјско као прототипска тематика у интерферирању и споју са маштовитим и фикционалним, као естетском

¹ С. Вукићевић, *Манихејство и историја*, Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица, 1994, стр. 142.

битношћу, добија умјетничку сврсисходност и значењску слојевитост, па се једино исправно могу вредновати у свом интегралном склопу.

Тако позиционирање упућује на романсијерову предиспонираност и дар да оствари своју умјетничку визију сагледавајући историјска збивања у њиховој „моралној, психолошкој и идејној пројекцији”. Праћење ауторовог стваралачког процеса омогућава „продор у разумијевања човјека заснован на познавању барем два временски различита тренутка његовог живота”. Рашчланивање открива основни правац који према А. Адлеру називамо „линијом кретања”.²

За разлику од ранијег стваралачког раздобља у коме Лалић у својим романима, попут Фокнера, у затворен историјски простор и вријеме ситуира различите догађаје и њихове актере који су антејски везани за завичај и које проводи кроз тешка искушења, у *Рајној срећи* и осталим романима насталим на основу записа, дневника и мемоара Пеја Грујовића, знатно мијења и експлицира свој стваралачки поступак и иновира романескну технику. Он сада у духу модерних европских и свјетских струјања роман схвата као књижевну хронику остварену документаристички подешеним стилем, при чему не подлијеже актуелним утицајима тзв. антиромана. Не уводи апсурдног јунака, већ на нов начин изграђује фабулу и раздијајући њен „линеарни ток” спаја је са поменутиим ликом наратора Грујовића.

Остваривањем дневника као „полукњижевне форме” и мемоара захваћен је шири распон историјских дешавања, при чему се у раздијеној синхронији логика догађаја не даје у њиховој „стратешкој политичко-дипломатској равни”, већ се у првом реду сагледава „из перспективе индивидуалног искуства непосредних учесника и жртава [...] што сугерише идеју цикличног обнављања у хронологији свијета”.³

Треба поменути да је Лалић, сем историјске литературе и историјских извора у овом роману, како сâм истиче, користио објављену и необјављену архивску грађу, а у знатној мјери биљежио је и вјеродостојне детаље од учесника и свједока описаних историјских догађаја. Иако га на то није обавезивала природа стваралачког поступка, он је, супротно неким критичким запажањима, придавао нарочит значај аутентичности и вјеродостојности коришћења историјске грађе, што је потврдио и

² Михаилу Лалићу у почаст (Ј. Погачник, *Проблем слободе у Лалићевим делима*), Црногорска академија наука и умјетности, зборник радова, Титоград, 1984, стр. 135.

³ Никола Ковач, *Роман, историја, њолијика*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1988, стр. 135.

у разговору који сам имао среће да са њим својевремено водим у његовом тадашњем дому у Херцег Новом.

Може се рећи да је био близак Андрићевом мишљењу да су архивска документа неопходна за разумијевање како многих појава у садашњости, тако и за предвиђање будућности.⁴ Али био је, ипак, скептичан у погледу потпуног упознавања истине, јер је подсећао да се ни многим документима не може вјеровати.

За упознавање Лалићеве експлицитне поетике, која је у пуном сагласју са имплицитном, упутна је уводна напомена на почетку романа у којој се, између осталог, истиче: „Један од оснивача и организатора црногорске универзитетске омладине у Београду и њеног некада чувеног клуба из године 1905–1910. Пејо Грујовић оставио је четири свеске записа у којима су успомене чак из дјетињства помијешане са дневничким биљешкама учињеним педесет година касније...”⁵

Истакнута дистанца од педесет година упућује на аспект савремености, односно на гледање из угла пишчевог времена на дато значајно раздобље у историји његовог народа. Писац тачку гледишта, пресудну за разумијевање вишезначности дјела, у знатној мјери посуђује Пеју Грујовићу који евоцира сјећања на свој тежак животни пут па као свједок и учесник драматичних историјских збивања постаје њихов наратор. При томе се строго, како сазнајемо из поменуто напомене, иако интелектуалац (правник) придржавао Вуковог начела: „Пиши као што говориш”. Лалић се, дакле, на луцидан начин желио привидно дистанцирати из овог свог романа. У ствари, он је кроз записе наратора Грујовића и његов наводни дневник у интегралном склопу дјела изразио своју „критичку свијест” у односу на историјску реалност. Урађено је то вјештим приступом општим и посебним категоријама историјског и литерарног, које инсистира на појединачном и то претежно у песимистичком тону и, како запажа Никола Милошевић, са моралистичке тачке гледишта. У том духу је и насловљен овај роман и оба његова дјела „Како је почео празник пропадања” и „И како се завршио”.

Од самог почетка дјела уведено је више стварних историјских личности које су на фону одабране историјске грађе различито представљене. Неке су детаљно сагледане, морално вредноване и психолошки ка-

⁴ Види: Драгослав Јанковић, *Историјско и књижевно* (у књизи *Књижевност, историја, савременост*, Рад, Београд, 1979).

⁵ Михаило Лалић, *Рајна срећа* Београд, 1979, стр. 9. (Сва даља цитирања из овог романа су по овом издању.)

рактерисане, а неке су остале на нивоу споредног или само поменутог лика. Притом треба имати на уму да је „степен фиктивности” приказаног свијета условљен једним извантекстовним моментом, тачније „степеном успостављања кореспонденције између чињеница књижевног дјела и чињеница пишевог искуства”⁶. Ово највише због тога што Лалић историјску грађу прелама кроз своју контемплативну призму и подједнако уважава, како би рекао Радомир Ивановић, продукциони и рецептивни модел, јер зна да успјех и трајност сваког дјела не зависе само од писца, већ и од читаоца, што је утемељено у савременој теорији рецепције књижевног дјела.

3

У првом поглављу *Гозда* дата је, на примјер, врло негативна карактеризација историјски познате личности генерала Петра Пешића. Његово лукавство апострофирано је паралелом по сличности са карактерологијом црногорског краља Николе I Петровића, којему, сазнајемо, „лукавством није био ни до кољена”⁷.

Уз историјске, Грујовић се сјећа и многих обичних личности из свога племена Брзака, које се у међусобним реакцијама представљају и исказују. Изглед једне од њих дат је тако упоређивањем са Мусолинијем: „Брада, ћела, очи, исти су његова карикатура из новина”. Овако остварено портретисање извјесног Пејовог саплеменика Баца у непосредној је улози његовог негативног карактеролошког одређивања.

Психолошко продубљивање остварује се постепено и кроз истицање неповјерења и неспоразума између појединих тадашњих војних формација у одсудним ратним ситуацијама, што је резултирало трагичним посљедицама на појединачном и општем народном плану. Расколи и обрачуни не прате се у хронолошком поретку, већ у добро осмишљеном умјетничком узрочно-посљедичном структурисању. Логичан крајњи исход је опште назадовање што Лалић адекватно песимистички гномски поентира и тако, што не чини ријетко, засвођује обимнију цјелину мишљу: „Шта је наше, а да наше узалуд није било”⁸.

Доста је примјера у којима истинитост и сугестивност пословица и многих њима сродних паремиолошких облика и Лалићевих афористич-

⁶ Станиша Величковић, *Књижевни процес*, Ниш, 1994, стр. 150.

⁷ Михаило Лалић, *Рајна срећа*, Београд, 1979, стр. 14.

⁸ *Исјо*, стр. 25.

ких мисли које израстају на историјским догађајима и поступцима њихових протагониста јер се тако упечатљиво представљају и памте.

Прави парадокс у понашању херојског човјека, чији је главни етички идеал слобода, приказан је упечатљиво у односу краља Николе и његових поданика:

„Сви су гледали према Двору — као да ће им се сунце родити кад се он појави и заузме централно мјесто у спектаклу који више не напушта. Кад он изиђе на степенице, скидали су капе с главе све до краја, чак и они који га не виде, и клицали. Настао би затим тајац, у коме се чују само његове потпетице. Примиче се, а пред њим се отвара пут као море пред Мојсијем. За њим перјаници, сви стасити и унезвијерени — једном страном лица услужни, а оном другом намргођени да застраше народ. Једни му носе столицу, други струку, трећи нешто треће и четврто [...] за перјаницима чепље свјетина, [...] инвалиди, тражитељи правде, увријеђени кућевићи, као огроман шарени рој који не зна куд га води матица...”⁹

У тако дочараном својеврсном „дворском театру” слика Господара и његових поданика, који се такорећи добровољно одричу властите слободе, остварена је критички са моралистичке тачке гледишта, али не у њеном „ситничавом, ускогрудом” смислу, већ у знатно ширем и сложенејем третману у коме се највише остаје „на терену психологије” попут оног у дјелима Достојевског и Толстоја (у 19. в.) или касније Марсела Пруста (у 20. в.), у којима се сагледава људска природа, што је код Лалића случај са помињаном природом херојског човјека. Иако дата тема има дугу традицију, није је лако адекватно вредновати јер у поданичкој природи, и поред наглашених мана, нијесу уништене многе моралне врлине „условљене једном строго патријархалном заједницом”, омеђене њеним узусима и поимањима.

Представљена слика друштвеног стања, односно исказане појединачне и колективне психологије, само је, како је у критици запажено, привидно идилична. Психологија подаништва је, за тада изманипулисану масу условљена и спољним и унутрашњим одређењима па се поданичко понашање схватало као добровољан и етички прихватљив чин. У другачијем виду кроз „припросту” пјесму која се пјева о Господару у колу и ван њега, употпуњено је виђење друштвеног морала импресивним прожимањем историјског и фолклорног.

Лалић моралне, психолошке и идејне димензије историјског стално заснива и темељи на сопственој духовности и изоштреном аналитичко-

⁹ *Исио*, стр. 70.

-критичком чулу. Скоро ни у једном дијелу овог романа није оптерећен предрасудама сагледаваног историјског времена, већ га опрезно преиспитује, анализира и своје „инвентивно” поље храбро отвара и за оне осјетљиве историјске теме које су раније мање дотицане и валоризоване. На тај начин, може се рећи, потврђује својеврсно мишљење Бориса Пастернака да је главни знак даровитости храброст.

4

Тако оствареним пишчевим приступом, супротно афирмитету црногорског краља Николе I Петровића, коме је посвећено од историјских личности највише мјеста и који је подвргнут најоштријем раслојавању, Лалић руши митске баријере и дату тематику свеобухватно и критички освјетљава. Неријетко то чини оштро када, на примјер, истиче да је „једини извор болести морала стари књаз”. А фактички, он је последице великих побједа на челу своје витешке војске проширио границе и учврстио суверенитет Црне Горе. Али са раслојавањем херојског менталитета, у посљедњим деценијама своје владавине, краљ се слабо сналазио. Умјесто демократског прогреса нудио је само апсолутизам и манипулацију народом, што је изазвало познату реакцију романтичарски занесене и демократски настројене црногорске студентске омладине. Међутим, и идеали побуњених студената су се распршили па су се, сазнајемо из Грујовићевих сјећања, нашли у изгнанству у Солуну и Цариграду, гдје им је опет стално пријетила смртна опасност од Николиних плаћеника — постали су трагичне жртве у игри „београдског и цетињског краљевског двора”.

Но без обзира на „пијетет теме”, нарочито код црногорског читалачког аудиторијума, у чину Лалићевог критичког просуђивања треба разликовати „светост” историјске тематике од њене „профане интерпретације” и схватити је као добро осмишљен процес „естетског човјечења”.

Негативан став Пеја Грујовића према јунаштву, о чему су у критици истицана супротна мишљења, снажно је испољен, али није дефинитиван и опредјељујући, већ се са промјеном његове тачке гледишта знатно трансформише и преусмјерава. То, рецимо, поткрепљује сусрет наратора Грујовића са неустрашивим Тадијом Чемеркићем, који је сада знатно другачији него у *Свадби*, а у чијем лику се Грујовићу јавља „дух народа”. Таква позиција наводи на корекције помињаног искључиво моралистичког Лалићевог аспекта и поткрепљује његову виталистичку и активистичку визију живота, што дату тематику оснажује његошевском ети-

ком борбеног хуманизма и обогаћује филозофијом „борбе непрестане”, у каквом духу се попут *Горској вијеница Рајина срећа* и завршава.

5

Главни лик овог романа снагом својих сјећања васкрсава историјска дешавања и драму лично проживљеног и то прелама кроз призму наглашене емотивности што, како романисијер истиче, покреће мисли „да човјек има не једну свијест него више њих |...| којима руководи неки дух |...| који није ни его ни супер его, но дјед или прадјед...”¹⁰

Лалићев психолошки пасаж и дефинисање човјека се у доброј мјери заснивају на генетском фактору, коме даје предност над осталим детерминантама. Он, сем овог, и разним другим поводима показује наглашену радозналост за коментарисање како из домена умјетности, тако и из науке, посебно етнологије и многих видова антропологије и филозофије, што његовим дјелима обезбјеђује карактер енциклопедичности својствен романима савременог дискурса. У прилог томе иду и Лалићева запечања о значају историје за представљање црногорског човјека:

„Неписана историја, која нам је непозната, није, дакле, без трага нестала, ту је она у нама, носимо је у сјемену и ако би некад наука напредовала као техника наоружања, могли бисмо једног дана ту историју проучити анализом крвних слика неким сличним поступком...”¹¹

Лалићеви јунаци историју носе у генима и све кад би хтјели, не могу се од ње дистанцирати, већ их она обузима и одређује, али, сазнајемо, више руши него уздиже. У свијетлу таквих и сличних схватања Пејо Грујовић једним поводом види оштре подјеле међу људима у журби да „час прије стигнемо и престигнемо Европљане и остале”, што схвата као „бљескање људског мора разливеног низ вријеме и названог историја”.¹²

Уздижући локално на универзални значењски степен, Лалић посебну пажњу скреће на грешке које човјек прави у историји, због чега назадује и наглим и неочекиваним обртима се лишава својих циљева и идеала. У таквој зависности историјског од индивидуалног проблематична је понекад и сâма сврха историје јер се коначно испољава као губитак, што се директно потврђује песимистичким убјеђењем да се човјекви „труд и муке не исплате”.

¹⁰ *Истио*, стр. 83.

¹¹ *Истио*, стр. 164.

¹² *Истио*.

*

На крају се може констатовати да се историјско у *Рајној срећи* схвата као исконски сукоб добра и зла што рађа човјекову свијест о себи и свом мјесту у историјским токовима, па се морална и психолошка бит догађаја истиче испред њихове фактографске суштине.

У антропоцентричној визији свијета на неодвојивости етике живота од етике смрти Лалић са критичког аспекта „као универзалну парадигму” успоставља континуитет у етичком бићу црногорског народа. И поред испољеног песимизма у истицаном моралистичком приступу лишен је једнозначности и искључивости тумачења. Његов став према сагледаваном животу као дијелу „васељенског механизма” је, попут оног у народној поезији и попут Његошевог, у суштини активистички јер вјерује у смисао и етику човјекове борбе и њена успјешна исходишта. На том основу се у конкретној и виртуелној равни обавља поларизација свих вриједности и успоставља хијерархија етичких принципа и норми и тако остварује јединство „класичног и модерног”.

Blagota MRKAIC

HISTORICAL AS AN INSPIRATION AND ARTISTIC VISION (TRANSFORMATION)
IN LALIĆ'S NOVEL *THE LUCK OF WAR*

Summary

In his novel *The Luck of War* Mihailo Lalić is inspired by historical subject matter and in the interference with the fictional, he transforms it into creative and meaningful importance. In that way he fulfills his artistic vision and innovates novelistic technique.

He doesn't give the logic of historical events into their „strategic political and diplomatic level”, but they are primarily seen in „psychological and ideological projection”. So, historical is achieved as a polyphonic expression of the complex nature of human act that is perceived and valued primarily from moralistic point of view. Thus, a hierarchy of ethical principles and standards is established and it is achieved a novelistic unity of classical and modern.

Key words: historical subject matter, creative inspiration, artistic treatment, ambiguity, imaginative and fictional, moralistic view, creative processes, reading knowledge